Fou el descobridor d’Amèrica senyor de Gibraltar al segle XV?

Autor: Pep Mayolas
Data de publicació: 12-04-2021

Catalan Bay és una badia i un poble de pescadors a la costa oriental de Gibraltar, a la banda oposada del penyal on hi ha la ciutat de Gibraltar. L’origen del nom «Catalan» s’ha associat al batalló de 350 catalans que van participar en la conquesta austriacista del penyal, l’any 1704. És possible, però, que en algun moment del segle XV, Gibraltar hagués estat un domini del futur descobridor d’Amèrica i una colònia catalana? En Pep Mayolas ens exposa els seus raonaments.

1. L’ENTREVISTA DE DOS SOBIRANS A GIBRALTAR

Segons la història oficial, després d’haver renunciat a ser rei dels catalans a mitjans de 1463, Enric IV de Castella «inicià converses amb Alfons V de Portugal, a principi de 1464. Una de les entrevistes es celebrà a Gibraltar, plaça conquerida de feia poc (1462) pel duc de Medina-Sidonia, Juan de Guzmán».[1] El rei castellà, en lloc de lliurar la plaça al seu conquistador, volgué honorar el seu privat i noble preferit a la cort, l’anomenat Beltrán de la Cueva, comte de Ledesma, i li concedí la senyoria de Gibraltar.[2]

En aquella entrevista entre Enric IV i Alfons V de Portugal, «en la qual participà activament En Beltrán, els monarques acordaren el matrimoni del portuguès amb la infanta Isabel. Les cròniques del regnat assenyalen que en aquestes converses s’estipulà també que En Beltrán seria afavorit per ambdós monarques en premi als seus serveis i a la fidelitat demostrada».[3]

2. EN BELTRÁN DE LA CUEVA: UN BERTRAN DE ÇUECA?

L’any 2017, en el marc de la Universitat d’Estiu celebrada a Montblanc per l’Institut Nova Història, l’amic Joanjo

Albinyana relacionava, amb una incontestable plasmació gràfica, el llinatge dels anomenats «de la Cueva» amb la comarca valenciana de la Ribera, i com això vertebrava aquesta presumpta família castellana amb els Colom Bertran.[4] Així, documentava la presència a la zona, ja al segle XIV, d'un Guillem Colom, senyor d'Estivella i Belsega, procurador de la comtessa de Terranova a Cullera,[5] i procurador també de la seva successora.[6] Si dos-cents anys més tard, al 1562, un Joan Colom consta com a justícia del castell i la vila de Cullera,[7] no sembla un disbarat suposar que els Colom van mantenir almenys durant dos segles posicions preeminents en el govern i l'administració de la comarca. A continuació, En Joanjo ens oferia un llistat de personatges històrics anomenats «de la Cueva» que tenien alguna vinculació amb la zona de la Ribera, ens mostrava com l'emblema heràldic d'uns Bertran contenia un gos lligat a un arbre amb una cadena i constatava que aquests tres elements conformaven també l'escut medieval de Sueca, municipi pertanyent a la vila de Cullera. En algunes grafies antigues, Sueca s'escrivia «Çueca», mot que aviat esdevé «Cueva» si tracem l'última síl·laba amb una cal·ligrafia poc curosa... o mínimament malintencionada. I així, un Bertran de Çueca podria passar, amb una mínima transició, a ser un Beltrán de Cueva, o «de la Cueva». La presència de famílies anomenades «Colom» o «Bertran» a Cullera arriba fins als nostres dies. En una simple recerca de noms d'abonats de Cullera a una companyia telefònica, fa uns deu anys, hi trobàvem quaranta persones amb el cognom Beltran i almenys trenta-dues que es diuen Colom. I això comptant només els abonats a una sola companyia.

En Beltrán de la Cueva també apareix com a senyor de la vila de Cuéllar (Segòvia), i de fet ens diuen que és allí on residia normalment i on morirà, l'any 1492. Fa temps, el mateix Joanjo Albinyana ens havia advertit de l'alta probabilitat que molts «Cuéllar» de la història oficial substituïssin «Cullera», gràcies a unes incisives investigacions que, entre d'altres detalls sucosos, van posar al descobert que els papers antics de la població valenciana de Cullera es troben, avui dia, arxivats i custodiats a Cuéllar, en virtut d'una entranyable coincidència, i és que el marquès de Cullera també és marquès de Cuéllar, d'ençà del temps de Felip V.[8] Així, si el governador de Cuba i «criado de Colón» Diego Velázquez de Cuéllar[9] era, possiblement, un servidor portuguès d'En Cristòfor Colom amb arrels a Cullera, com indicarien el «Cuéllar» del seu cognom i el fet que aquest governador fes construir a l'illa caribenya drassanes i trepigs de sucre —activitats pròpies de la Cullera medieval, però no pas de la segoviana localitat de Cuéllar—,[10] se'ns reforcen les probabilitats que els Colom i els Bertran tan presents a Cullera tinguessin un parentiu directe amb el descobridor d'Amèrica, que per a l'Institut Nova Història és el noble barceloní Joan Colom i Bertran. Que aquest diputat català estigués navegant de Portugal a Catalunya just quan tindria lloc l'entrevista dels reis Enric IV i Alfons V a Gibraltar en presència d'En Beltrán de la Cueva contribueix a augmentar les sospites que el privat del monarca castellà i el futur descobridor podrien ser el mateix personatge, com apuntava En Joanjo

3. QUAN LA CENSURA PECA PER EXCÉS

Al nostre llibre La Princesa a l'exili (Llibres de l'Índex, 2011) exposàvem en detall per què pensàvem que el cavaller Joan Colom, a la tardor de 1463, formaria part de la terna encarregada d'anar a buscar el Conestable Pere de Portugal per coronar-lo com a nou rei dels catalans rebels a Joan II d'Aragó. En Jordi Bilbeny recollia d'En Català i Roca que «el 5 d'octubre, la Generalitat i el Consell de Cent, en representació del Principat de Catalunya, adrecen unes Instruccions, fetes amb la intervenció de la ciutat de Barcelona, "al honorable Johan Colom, cavaller, lo qual es delliberat anar en les parts de Empurdá ensems ab lo honorable mossèn Francesch Ramis, ciutedá elegit per la dita ciutat, per les coses devall scrites, les quals lo dit mossèn Johan fará, menará, tractará e expedirá ensems ab lo dit mossèn Ramis e no sens ell"».[11] Aquestes instruccions acabaven amb una recomanació especial: «En totes les coses dessus dites lo dit mossen Johan Colom se haura ab diligencia usant de prudencia o providencia segons los negocis e la concurrencia del temps requeren e desempaixara com abans pora per retornar promtement».[12] És a dir, se'l convidava a despatxar la missió encomanada amb discreció i urgència i a tornar tan aviat com fos possible.

L'1 de novembre, després que el Consell del Principat aprovés d'acceptar l'oferiment de Pere el Conestable com a rei dels catalans, En Sobrequés anota que sortiren dues galeres a cercar-lo a Portugal.[13] En Martínez Ferrando, a més, ens afegeix textualment: «Després de canviada una breu correspondència entre els diputats i el príncep, l'1 de novembre de 1463 dues galeres sortien secretament del port de Barcelona, a la seva recerca, per traslladar-lo al Principat, per tal com les circumstàncies reclamaven urgència. Francesc Ramis i Rafael Julià foren els encarregats de portar el missatge».[14] Veiem que el qui havia de ser company de gestions d'En Colom a l'Empordà, el diputat Ramis, és tramès secretament a Lisboa el primer de novembre. Però En M. Ferrando continua: «El viatge es féu més llarg del que es pensava; el príncep no es trobava a Portugal, sinó que feia poc que havia sortit en una nova expedició militar contra els moros a Ceuta, acompanyant el seu cosí i cunyat Alfons V».[15] L'historiador Joseph Calmette també fa constar que el 27 d'octubre (data oficial de l'acceptació de Pere com a rei electe per part del Consell català), el General de la Diputació envia En Francesc Ramis i d'altres prohoms i ambaixadors a buscar el conestable, i el van a buscar a Portugal, però han de tornar enrere, ja que Pere servia el seu cunyat, el rei Alfons, a Ceuta. Allà s'embarca i arriba a Barcelona el dissabte 22 de gener de 1464.[16] Es confirma, doncs, que En Francesc Ramis i d'altres prohoms i ambaixadors —mai s'especifica el nom d'aquests altres dignataris— arribaren a Portugal, però no trobaren el nou monarca català.

En unes pàgines carregades de dades que no reproduirem aquí, a La princesa a l'exili resseguíem les anomalies de la tramesa del diputat Colom a l'Empordà.[17] Hi constatàvem la pretesa substitució del ciutadà Francí o Francesc Ramis pel jurista Johan Bellafilla, que tan aviat rebia tractament de mossèn com de misser, i aquest i altres detalls ens empenyien a sospitar que hi havia documentació generada amb posterioritat i de forma poc curosa, per tal que veiéssim que En Colom i En Ramis mai varen actuar junts. Mentre l'un era a l'Empordà i no parava de rebre instruccions des de Barcelona que «el dit mossèn Johan farà, menará, tractará e expedirá ensems ab lo dit mossèn Ramis e no sens ell», subratllem-ho, En Ramis viatjava discretament a Portugal a buscar el rei. Al capdavall, vistes les omissions interessades dels noms dels diputats militar i eclesiàstic que acompanyaven En Francesc Ramis a Portugal, i les aparicions oportunament estratègiques d'En Colom als registres que l'impossibilitaven de formar part de l'expedició que anava a cercar el rei Pere —mai trobem l'esmunyedís Joan Colom documentat de forma tan profusa i regular com a la tardor de 1463!—, arribàvem a la conclusió que el diputat Colom havia de ser el diputat militar de la terna d'En Ramis en missió diplomàtica que acabarà trobant Pere de Portugal a Ceuta. I el diputat eclesiàstic que completava la representació dels tres braços, el nom del qual també s'omet, podria ser el mateix Johan de Bellafila que acompanya En Colom a l'Empordà, si era un doctor en ambdós drets, però no podem descartar que fos En Francesc Colom i Bertran, ardiaca del Vallès, germà d'En Joan Colom i futur president de la Generalitat de 1464 a 1467, precisament.

Sigui com fos, el cert és que el viatge dels ambaixadors catalans a Portugal surt l'1 de novembre de 1463 i arriba a Barcelona el 21 o 22 de gener de 1464. Si a més sabem que no troben el Conestable Pere a Portugal i que l'han d'anar a buscar a Ceuta, la probabilitat que el trobessin a Gibraltar a primers de gener, quan hi té lloc l'entrevista entre els reis de Castella i de Portugal, i just quan Enric IV adjudica la senyoria de Gibraltar, és altíssima. Amb la qual cosa, i atenent a la identificació que En Joanjo Albinyana ens proposa entre En Beltrán de la Cueva i En Joan Colom i Bertran, podríem donar per bona la conjectura que la «badia dels catalans» s'hauria pogut fer creditora d'aquest nom uns dos-cents quaranta anys abans de quan diu la història. I aleshores podríem contestar afirmativament a la pregunta del títol, i dir que sí, en efecte: el descobridor català d'Amèrica fou senyor de Gibraltar al segle XV. Tot i que durant un període força breu, ja que, segons la versió oficial, la titularitat de Gibraltar fou traspassada, a petició del mateix Beltrán de la Cueva, «al seu cunyat Esteban de Villacreces».[18] Potser no caldria dir-ho, però ho direm: si rere En Beltrán de la Cueva s'amaga En Joan Colom, és evident que rere el tal Esteban de Villacreces hi deu haver algun dels parents catalans del futur descobridor. Ara per ara no trobem rellevant escatir de qui es podia tractar

4. LES SIMPTOMÀTIQUES RENÚNCIES D'EN BELTRÁN DE LA CUEVA

Amb tot, si hi ha una constant remarcable per aquesta època en la vida de l'anomenat Beltrán de la Cueva és que rep tot un seguit de mercès i de patrimoni, però sovint el veurem desfent-se de molts d'aquests títols i privilegis perquè se'ls ven, els cedeix, els traspassa, hi renuncia o li són arrabassats per una oposició nobiliària ferotge i persistent. Així, al 1459, En Beltrán entra a formar part de l'Orde de sant Jaume amb el càrrec de comanador d'Uclés, a la diòcesi de Cuenca, nomenat per un document pontifici en què se li notifica també la concessió d'una indulgència plenària.[19] Uclés es podia considerar el cap de totes les comanes de l'Orde, i hom es fa creus que un dels càrrecs més distingits de l'orde militar fos ocupat per, «aparentment, un personatge molt desconegut a la cort»[20] de Castella. Pel maig de 1464, Pius II aprovarà la concessió del títol de mestre de sant Jaume a En Beltrán de la Cueva,[21] però per les pressions de l'alta noblesa resignarà la dignitat el 28 de novembre del mateix any.[22] Al 1460, En Beltrán rep la tinença de la fortalesa de Carmona, que va retenir fins que li van prendre al 1465.[23] Li va costar cobrar per aquest càrrec, tal com també va haver de reclamar per la tinença del castell i fortalesa d'Àgreda.[24] L'oposició de la vila havia estat decisiva. Alguns historiadors castellans assenyalen que «els moviments antisenyorials al segle XV sorgiren en torn a consells [municipals] de poderosa organització, com el cas d'Àgreda, que no van permetre ingerències senyorials, cosa que motivà una "reacció enèrgica de la política del monarca castellà d'atorgar mercès a cabassos als seus partidaris"».[25] La qüestió és que En Beltrán de la Cueva acabarà renunciant a la tinença de les fortificacions d'Àgreda. Per l'abril de 1461, rep la vila de Saja a Cantàbria. Al setembre, ja la cedia al comanador major de Montalbán i dos anys més tard li ven per 600.000 maravedisos.[26] També al 1461 rebria les possessions i moltes mercès monetàries confiscades a la família de l'antic conestable Álvaro de Luna, ajusticiat l'any 1453, que estaven a nom de la seva vídua, Juana de Pimentel, i del seu fill, Juan de Luna.[27] En un altre article suggerirem que entre la "P" i la "l" de «Pimentel» potser hi diria «ortuga», en documents originals. És a dir, sota una Juana de Pimentel s'hi amagaria, tal vegada, una Joana de Portugal. Sigui com fos, la història ens diu que aquelles confiscacions foren concedides amb caràcter vitalici a En Beltrán, però que li era permès de traspassar-les a d'altres persones, cosa que va fer immediatament, quan les va concedir a l'Álvar Gómez de Ciudad Real i a En Juan Vargas, veí de Toledo, «por los muchos cargos que tenia con ellos».[28]

Hi ha més casos i exemples, no acabaríem mai. Des de la distància fa l'efecte, per una banda, que el rei Enric IV havia contret alguna mena de deute moral profundíssim amb l'anomenat Beltrán, o potser és que sentia una dependència absoluta o una fascinació malaltissa envers el personatge, perquè la llista d'honors, concessions, títols, mercès i privilegis és ruboritzant, abassegadora. I per l'altra, el fet que el privat del monarca anés cedint, venent o renunciant a

molts d'aquells favors reials és com si el tal Beltrán no volgués fer vida castellana, o no pogués donar cap a una gestió coherent de tants dominis i possessions. O també hi ha la possibilitat que molts d'aquests atorgaments que seran venuts o declinats en favor d'altri siguin, senzillament, falsos, de manera que potser han arribat a nosaltres només perquè formen part de la tramoia documental bastida per castellanitzar el personatge.

El senyoriu de Gibraltar, pel seu caràcter estratègic a la zona, i per constituir un recer o una escala necessària en els viatges marítims entre Catalunya i Portugal, ara que el Principat prenia per rei Pere d'Avis i d'Urgell, al gener de 1464, podria ser una concessió certa, real i coherent amb el personatge d'En Beltrán / Joan Colom i Bertran. Tal com passava amb moltes de les possessions d'En Beltrán de la Cueva, però, hem vist que de seguida era cedida al seu «cunyat» Esteban de Villacreces, qui la perdrà definitivament a mans del duc de Medina Sidonia al 1467, després de resistir heroicament un setge de quinze mesos.[29]

Un dels molts interrogants que sorgeixen, arribats en aquest punt, és per què un monarca castellà que ja feia mig any que havia renunciat a ser rei dels catalans,[30] hauria de «treure» la senyoria de l'enclavament estratègic de Gibraltar a un noble castellà —el duc de Medina Sidonia Juan de Guzmán, que passa per ser el conquistador del penyal al 1462— per atorgar-la a un súbdit de la Corona catalana com En Joan Colom i permetre, com es suggereix a l'entradeta, l'establiment d'una colònia de catalans a l'indret. La resposta a aquesta pregunta necessita una comunicació força més extensa que la d'avui, un article en el qual estem treballant i que ens agradaria aportar ben aviat a aquesta pàgina electrònica.

PEP MAYOLAS

Notes bibliogràfiques:

[1] MARIA DEL PILAR CARCELLER CERVIÑO, Beltrán de la Cueva, el último privado, Sílex Ediciones SL, Madrid, 2011, p. 75

[2] Ídem, p. 75-76.

[3] Ídem, p. 76.

[4] JOANJO ALBINYANA, "La nissaga De la Cueva amaga Sueca", 4a Universitat d'Estiu Nova Història, Institut Nova Història, Montblanc, 2 d'agost de 2017, https://www.inh.cat/arxiu/vid/4a-Universitat-Nova-Historia/Joanjo-Albinyana-La-nissaga-De-la-Cueva-amaga-Sueca

[5] MIGUEL ÁNGEL LADERO QUESADA, "El ejercicio del poder real: instituciones e instrumentos de goboerno", dins El poder real de la Corona de Aragón: (siglos XIV-XVI), Gobierno de Aragón, Dpto. De Educación, Cultura y Deporte, Saragossa, 1996, p. 90.

[6] ROGELIO SANCHIS LLORÉNS, Esquema histórico del Alcoy medieval (1245-1516), Instituto Alcoyano de Cultura, Alcoi, 1971, p. 70.

[7] MARTÍ DE VICIANA, Libro tercero de la Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y de su reino, Edició a cura de Joan Iborra, Universitat de València, València, 2002, p. 475.

[8] JOANJO ALBINYANA, “La substitució de la vila de Cullera per la de Cuéllar en els textos de la Història d’Espanya i de la descoberta d’Amèrica”, conferència dictada en el marc de l’XI Simposi de la Descoberta Catalana d’Amèrica, Institut Nova Història, Arenys de Munt, 26 de novembre de 2011.

[9] HUGH THOMAS, La conquista de México, Editorial Planeta SA, Barcelona, 2007, p. 124.

[10] JOANJO ALBINYANA, “La substitució de la vila de Cullera per la de Cuéllar en els textos de la Història d’Espanya i de la descoberta d’Amèrica”, ob. cit.

[11] JORDI BILBENY, Cristòfor Colom, Príncep de Catalunya, Proa, ECSA, Barcelona, 2006, p. 219.

[12] MANUEL DE BOFARULL Y DE SARTORIO, Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón, Impremta de l’Arxiu, Barcelona, 1862, tom XXIV, p. 130.

[13] SANTIAGO SOBREQUÉS i VIDAL, Guerra civil a l’Empordà (1462-1463), Rafael Dalmau, Editor, Barcelona, 1963, p. 54.

[14] J. E. MARTÍNEZ FERRANDO, Pere de Portugal,“rei dels catalans”, Rafael Dalmau, Editor, Barcelona, 1960, p. 18.

[15] Ídem.

[16] JOSEPH CALMETTE, Louis XI, Jean II at la Révolution Catalane, Impremta i llibreria Édouart Privat, Tolouse, 1903, p. 237-238.

[17] PEP MAYOLAS, La princesa a l’exili. Felipa de Coïmbra i d’Urgell (1435-1497), Llibres de l’Índex, Barcelona, 2011, p. 55-67.

[18] MARIA DEL PILAR CARCELLER CERVIÑO, ob. cit., p. 75-76.

[19] Ídem, p. 57.

[20] Ídem, p. 59.

[21] Ídem, p. 93.

[22] Ídem, p. 107.

[23] Ídem.

[24] Ídem, p. 60.

[25] Ídem, nota 163.

[26] Ídem, p. 61.

[27] Ídem, p. 62.

[28] Ídem, p. 62-63.

[29] https://es.wikipedia.org/wiki/Toma_de_Gibraltar_(1467)

[30] MARIA DEL PILAR CARCELLER CERVIÑO, ob. cit., p. 72.